

“ОДАМ САВДОСИ БИЛАН БОҒЛИҚ ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ХУҚУҚИЙ МОҲИЯТИ ВА МАХСУС ПРОФИЛАКТИКАСИ”

Муродов Мустафо Бекзоджон ўгли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

3-ўқув курси 310-гуруҳ курсанти

Ниматов Шерзод Ниматжонович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон ҳуқуқларини

таъминлаш кафедраси ўқитувчиси, майор

Аннотация: Ушбу мақолада одам савдоси билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг ҳуқуқий моҳияти, асосий турлари ва келиб чиқиш сабаблари таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистонда мазкур жиноятга қарши курашишнинг ҳуқуқий ва институционал асослари, махсус профилактика чоралари, ички ишлар органлари ҳамда давлат ва жамоат ташкилотлари ҳамкорлиги ёритилган. Жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва реабилитация қилиш механизмлари ҳамда профилактика самарадорлигини ошириш йўналишлари илмий жиҳатдан асосланган.

Калит сўзлар: Одам савдоси, махсус профилактика, ҳуқуқбузарлик, ички ишлар органлари, жабрланувчи, ижтимоий реабилитация, миграция, ахборот технологиялари, киберхавфсизлик, ҳуқуқий механизмлар, жамоат хавфсизлиги, трансмиллий жиноят.

Ўзбекистон Республикасида одам савдоси глобал ва миллий хавфсизликка таҳдид солувчи долзарб муаммо сифатида эътироф этилмоқда. Меҳнат миграциясининг кучайиши, ижтимоий-иқтисодий омиллар ҳамда ахборот технологиялари орқали жиноятларнинг янги шакллари пайдо бўлиши бу жиноят турининг кенгайишига сабаб бўлмоқда. Шу боис, унга қарши курашиш давлат сиёсатининг муҳим йўналишига айланди. Ўзбекистон Республикасининг “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунига кўра, одам савдосига қарши курашиш профилактика, жиноятларни аниқлаш, жабрланганларни ҳимоя қилиш ва реабилитация қилиш каби комплекс чораларни қамраб олади. Халқаро миқёсда ҳам бу муаммо жиддий баҳоланиб, United Nations томонидан қабул қилинган тегишли Протоколда у трансмиллий уюшган жиноят сифатида эътироф этилган¹. Айнан шу долзарбликдан келиб чиқиб, Ўзбекистонда миллий комиссия ташкил этилди, профилактика ишлари кучайтирилди ва

¹ United Nations, Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, 2000.

жабрланганларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш тизими йўлга қўйилди. Одам савдоси замонавий жамиятда энг хавфли трансмиллий жиноятлардан бири ҳисобланиб, у инсон ҳуқуқ ва эркинликларига жиддий таҳдид солади. Шу боис, мазкур муаммога қарши курашиш халқаро ва миллий даражада устувор вазифалардан бири сифатида қаралмоқда. Ўзбекистон Республикаси ҳам ушбу соҳада аниқ ҳуқуқий асослар ва институционал механизмларни шакллантирган давлатлардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунига кўра, одам савдоси деганда инсонларни куч ишлатиш, таҳдид қилиш, алдаш, фирибгарлик ёки бошқа мажбурлаш шакллари орқали улардан фойдаланиш мақсадида ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш тушунилади². Бу ерда асосий эътибор инсондан фойдаланиш мақсадига қаратилган бўлиб, бундай фойдаланиш жинсий эксплуатация, мажбурий меҳнат, куллик, инсон аъзоларини ажратиб олиш каби шаклларда намоён бўлади. Одам савдосининг асосий турлари сифатида меҳнат эксплуатацияси, жинсий эксплуатация, болалар савдоси, инсон органлари савдоси ҳамда мажбурий никоҳ ҳолатларини келтириш мумкин. Айниқса, меҳнат миграцияси жараёнида инсонларнинг ҳуқуқий билимларининг етарли эмаслиги уларни одам савдоси қурбонига айлантириш хавфини оширади. Одам савдосига қарши курашишнинг халқаро ҳуқуқий асослари БМТ доирасида қабул қилинган муҳим ҳужжатларга таянади. Жумладан, 2000 йилда қабул қилинган Палермо протоколида одам савдосининг ҳуқуқий таърифи ва унга қарши курашиш чоралари белгилаб берилган³. Шунингдек, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ҳамда аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш тўғрисидаги конвенциялар ушбу соҳада муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон қонунчилигида ҳам агар халқаро шартномаларда бошқача қоидалар белгиланган бўлса, улар устувор ҳисобланиши назарда тутилган⁴. Миллий қонунчилик нуқтаи назаридан, одам савдосига қарши курашиш комплекс тарзда ташкил этилган. Қонуннинг 4-моддасида мазкур фаолиятнинг асосий принциплари белгилаб берилган бўлиб, уларга қонунийлик, жавобгарликнинг муқаррарлиги, жабрланувчиларни камситмаслик ва ижтимоий ҳамкорлик киради⁵. Бу принциплар давлат сиёсатида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилганлигини кўрсатади. Қонунга мувофиқ, одам савдосига қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи асосий давлат органлари сифатида Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлик хизмати, Ташқи ишлар вазирлиги ҳамда

² Ўзбекистон Республикасининг “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни, 3-модда.

³ United Nations, Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, 2000.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни, 2-модда.

⁵ Ўша манба, 4-модда.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги белгиланган. Ушбу органлар ўз ваколатлари доирасида жиноятларни аниқлаш, олдини олиш, тергов қилиш, жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва уларга тиббий ҳамда психологик ёрдам кўрсатиш вазифаларини бажаради. Шу билан бирга, идоралараро комиссиялар фаолияти орқали давлат органлари ўртасидаги ҳамкорлик таъминланади. Мазкур комиссиялар одам савдосига қарши курашиш соҳасида давлат дастурларини ишлаб чиқиш, мониторинг ва таҳлил ишларини амалга ошириш, профилактик чора-тадбирларни мувофиқлаштириш каби муҳим вазифаларни бажаради. Қонуннинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, одам савдосига қарши курашиш фақат давлат органлари зиммасида эмас, балки жамиятнинг барча қатламлари — нодавлат ноижорат ташкилотлари, маҳалла институтлари ва фуқаролар иштирокида амалга оширилиши белгиланган. Бу эса мазкур муаммога қарши курашишда ижтимоий шерикликнинг муҳимлигини кўрсатади.

Одам савдоси бугунги кунда глобал миқёсдаги энг хавфли ва мураккаб жиноят турларидан бири ҳисобланиб, у инсон ҳуқуқ ва эркинликларини жиддий равишда бузади. Ушбу жиноят тури трансмиллий характерга эга бўлиб, унинг олдини олиш ва бартараф этиш халқаро ҳамжамият ва алоҳида давлатлар олдида турган муҳим вазифалардан биридир. Ўзбекистон Республикасида ҳам мазкур муаммога қарши курашиш мақсадида ҳуқуқий, институционал ва ташкилий механизмлар шакллантирилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, одам савдоси деганда инсонларни куч ишлатиш, таҳдид қилиш, алдаш, фирибгарлик ёки бошқа мажбурлаш шакллари орқали улардан фойдаланиш мақсадида ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш тушунилади⁶. Бу таърифдан кўриниб турибдики, одам савдосининг асосий белгиси — инсондан фойдаланиш мақсадидир. Бундай фойдаланиш жинсий эксплуатация, мажбурий меҳнат, қуллик, инсон аъзоларини ажратиб олиш каби шаклларда намоён бўлади. Одам савдосининг турлари турлича бўлиб, уларга меҳнат эксплуатацияси, жинсий эксплуатация, болалар савдоси, инсон органлари савдоси ва мажбурий никоҳ каби ҳолатлар киради. Мазкур турлар инсоннинг кадр-қимматига зид бўлиб, унинг шахсий эркинлигини чеклайди ва ижтимоий муносабатларга салбий таъсир кўрсатади.

Одам савдосига қарши курашишнинг халқаро ҳуқуқий асослари БМТ доирасида қабул қилинган муҳим ҳужжатларда ўз аксини топган. Жумладан, 2000 йилда қабул қилинган Палермо протоколида одам савдосининг ҳуқуқий таърифи, унинг шакллари ва унга қарши курашиш чоралари белгилаб берилган⁷. Шунингдек, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон

⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни, 3-модда.

⁷ United Nations, Palermo Protocol, 2000.

декларацияси, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ва аёлларга нисбатан камситишга барҳам бериш тўғрисидаги конвенциялар ҳам мазкур соҳада муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон қонунчилигида халқаро шартномалар миллий қонун ҳужжатларига нисбатан устуворлиги белгиланган⁸.

Миллий қонунчилик нуқтаи назаридан, одам савдосига қарши курашиш тизими комплекс характерга эга. Қонуннинг 4-моддасида мазкур фаолиятнинг асосий принциплари сифатида қонунийлик, жавобгарликнинг муқаррарлиги, жабрланувчиларни камситмаслик ва ижтимоий ҳамкорлик белгиланган. Бу принциплар инсонпарварлик ва адолат тамойилларига асосланган ҳолда давлат сиёсати юритилишини таъминлайди. Қонунга мувофиқ, одам савдосига қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи давлат органлари сифатида Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлик хизмати, Ташқи ишлар вазирлиги ва Соғлиқни сақлаш вазирлиги белгиланган. Ушбу органлар ўз ваколатлари доирасида жиноятларни аниқлаш, тергов қилиш, профилактика ишларини олиб бориш, жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва уларга тиббий ҳамда психологик ёрдам кўрсатиш вазифаларини бажаради. Шу билан бирга, идоралараро комиссиялар орқали давлат органлари ўртасидаги ҳамкорлик таъминланади ва мазкур соҳадаги фаолият мувофиқлаштирилади. Одам савдосига қарши курашиш самарадорлигига таъсир қилувчи муҳим омиллардан бири ижтимоий-иқтисодий шароитлардир. Ишсизлик, камбағаллик, аҳоли ўртасидаги иқтисодий тенгсизлик, таълим даражасининг пастлиги каби ҳолатлар инсонларни хавфли вазиятларга тушиб қолишига сабаб бўлади. Айниқса, моддий қийинчиликка дуч келган шахслар юқори даромад ваъда қилувчи сохта таклифларга ишониб, жиноятчилар қурбонига айланиши мумкин. Шу боис, аҳолининг турмуш даражасини ошириш ва ижтимоий ҳимояни кучайтириш одам савдосининг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари, миграция жараёнлари ҳам одам савдосининг тарқалишига таъсир қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Айниқса, ноқонуний ёки назоратсиз миграция шароитида шахслар ўз ҳуқуқларини билмаслиги ва ҳимоясиз қолиши сабабли эксплуатацияга учраши мумкин. Мигрантлар кўп ҳолларда расмий шартномасиз ишлайди, меҳнат шароитлари ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлмайди ва ҳуқуқий ёрдамдан маҳрум бўлади. Шунинг учун миграцияни тартибга солиш, аҳолининг ҳуқуқий онгини ошириш ва мигрантларни ҳимоя қилиш муҳим вазифа ҳисобланади. Замонавий ахборот технологияларининг ривожланиши ҳам одам савдосининг янги шакллари келтириб чиқармоқда. Интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали жиноятчилар сохта иш таклифлари, фейк аккаунтлар ва турли алдов усуллари орқали инсонларни жалб қилади. Айниқса, ёшлар бундай хавфга кўпроқ дуч келади. Онлайн муҳитда жинсий эксплуатация, вербовка ва алдаш

⁸ Ўша Қонун, 2-модда.

ҳолатлари кенгайиб бормоқда. Шу сабабли, киберхавфсизликни таъминлаш, рақамли саводхонликни ошириш ва интернетдаги жиноятларга қарши назоратни кучайтириш зарур.

Одам савдоси билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси замонавий жамиятда жиноятчиликка қарши курашишнинг энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Ушбу фаолиятнинг ҳуқуқий асоси Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунида мустаҳкамланган бўлиб, унга кўра махсус профилактика муайян турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган мақсадли чора-тадбирлар тизими сифатида белгиланади⁹. Мазкур профилактика тури, айниқса, одам савдоси каби оғир ва уюшган жиноятлар кўпайган шароитда алоҳида аҳамият касб этади, чунки у нафақат жиноятнинг олдини олиш, балки уни келтириб чиқарувчи сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этишга ҳам хизмат қилади¹⁰.

Одам савдоси инсон ҳуқуқларини кўпол равишда бузувчи, шахснинг эркинлиги ва кадр-қимматига тажовуз қилувчи жиноят сифатида нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, балки бутун жамиятнинг эътиборини талаб этади. Шу нуқтаи назардан, махсус профилактика инсон ҳуқуқларини таъминлаш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини асраш, уюшган жиноятчиликка қарши курашиш ва жамият хавфсизлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Бу жараёнда ички ишлар органларининг роли беқиёсдир. Қонунчиликка мувофиқ, улар ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи асосий органлардан бири бўлиб, криминоген вазиятни таҳлил қилиш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва бартараф этиш, профилактик ҳисоб юритиш, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар билан ишлаш, шунингдек жабрланувчиларни аниқлаш ва уларга ёрдам кўрсатиш каби ваколатларга эгадир. Айниқса, маҳалла даражасида ташкил этилган ички ишлар органларининг таянч пунктлари ва маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари профилактика ишларини самарали амалга оширишда муҳим бўғин бўлиб хизмат қилади, чунки улар аҳоли билан бевосита мулоқотда бўлиб, жиноятларнинг олдини олишга қаратилган ишларни жойларда ташкил этади.

Шу билан бирга, одам савдоси каби мураккаб жиноятга қарши курашишда давлат органлари ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорлик ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бундай ҳамкорлик орқали ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, нодавлат нотижорат ташкилотлар, таълим муассасалари ва халқаро ташкилотлар ўртасида маълумот алмашиш, профилактик тадбирлар ўтказиш, аҳолини хабардор қилиш, миграция жараёнларини тартибга солиш каби ишлар амалга

⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни, 24-модда.

¹⁰ Ўша манба, 4-модда.

оширилади. Бу эса одам савдосининг илдиз сабабларини бартараф этиш ва унинг олдини олиш имкониятини кенгайтиради.

Одам савдоси билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасида жабрланувчиларни аниқлаш ва ҳимоя қилиш механизмлари алоҳида ўрин тутади. Қонунчиликда ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш тушунчалари белгиланган бўлиб, улар жабрланувчиларга ҳуқуқий, психологик, тиббий ва ижтимоий ёрдам кўрсатишни назарда тутади. Жабрланувчиларни ўз вақтида аниқлаш, уларга хавфсиз шароит яратиш, вақтинчалик бошпана билан таъминлаш, кейинчалик жамиятга қайта мослаштириш чораларини кўриш — бу соҳадаги энг муҳим вазифалардан ҳисобланади. Шунингдек, жабрланувчиларнинг қайта жиноят қурбонига айланишининг олдини олиш ҳам профилактиканинг муҳим йўналишидир.

Одам савдоси билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси самарадорлигини ошириш бугунги кунда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу жараён, аввало, қонунчиликни такомиллаштириш ва замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш орқали таъминланади.

Махсус профилактика самарадорлигини оширишнинг биринчи муҳим йўналиши — қонунчиликни такомиллаштириш масалаларидир. Амалдаги қонунчилик базаси ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун етарли асос яратган бўлса-да, замонавий таҳдидлар, хусусан, одам савдосининг янги шакллари (онлайн вербовка, трансмиллий жиноят тармоқлари) қонун нормаларини доимий равишда янгилаб боришни талаб қилади. Шу нуқтаи назардан, профилактика чораларини аниқ ва самарали белгилаб берувчи нормаларни кучайтириш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этишга қаратилган ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда, айниқса, жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш, уларни ҳимоя қилиш ва реабилитация қилишга оид нормаларни янада мустаҳкамлаш зарур. Шу билан бирга, ички ишлар органлари ва бошқа ваколатли тузилмаларнинг ваколатларини аниқ белгилаш ва улар ўртасидаги ҳамкорликни ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш профилактиканинг самарадорлигини оширади. Иккинчи муҳим йўналиш — замонавий ахборот технологияларидан кенг фойдаланишдир. Бугунги рақамли даврда жиноятчилик, жумладан одам савдоси ҳам интернет ва ахборот-коммуникация технологиялари орқали амалга оширилаётгани кузатилмоқда.

Шу боис профилактика жараёнида рақамли ечимларни жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, профилактик ҳисоб ахборот тизимлари орқали ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар, жабрланувчилар ва хавф гуруҳлари ҳақидаги маълумотларни йиғиш, сақлаш ва таҳлил қилиш имконияти кенгайди. Бу эса

профилактика тадбирларини аниқ режалаштириш ва мақсадли амалга оширишга хизмат қилади. Шунингдек, видеокузатув тизимлари, “ақлли шаҳар” технологиялари, биометрик идентификация, сунъий интеллект асосидаги таҳлил тизимлари жиноятларни олдиндан аниқлаш ва уларнинг олдини олишда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Интернет тармоқларида мониторинг олиб бориш, ижтимоий тармоқлардаги хавфли контентни аниқлаш, онлайн вербовка ҳолатларини барвақт фош этиш орқали одам савдосига қарши курашиш самарадорлигини ошириш мумкин. Бундан ташқари, аҳолини хабардор қилишда рақамли платформалар, мобиль иловалар ва онлайн таълим ресурсларидан фойдаланиш профилактиканинг таъсир доирасини кенгайтиради.

Хулоса қилиб айтганда одам савдоси билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда махсус профилактика муҳим аҳамият касб этади. Ушбу йўналишда самарали натижаларга эришиш учун ҳуқуқий базани мунтазам равишда такомиллаштириш, айниқса янги жиноят шакллариغا мос равишда нормаларни янгилан бориш зарур. Шу билан бирга, замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш, рақамли мониторинг ва таҳлил тизимларини жорий этиш профилактика ишларининг самарадорлигини сезиларли даражада оширади.

Бундан ташқари, ички ишлар органлари, давлат ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий онгини ошириш ҳамда жабрланувчиларни ҳимоя қилиш механизмларини ривожлантириш одам савдосига қарши курашишда ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Ушбу чора-тадбирлар уйғун ҳолда амалга оширилганда, жамиятда мазкур жиноят турининг олдини олиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашга эришиш мумкин бўлади.

Адабиётлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни.– Тошкент, қабул қилинган санага мувофиқ.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни.– Тошкент, қабул қилинган санага мувофиқ.
3. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children // United Nations.– 2000 йил, Palermo.
4. United Nations, Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children.– 2000 йил.